

Zakład Turkologii i Ludów Azji Środkowej
Wydział Orientalistyczny
Uniwersytet Warszawski

mgr Joanna Dolińska

CZY TEORIA ALTAJSKA MA RACJĘ BYTU? ROZWAŻANIA NA PODSTAWIE
ANALIZY PORÓWNAWCZEJ STRUKTUR GRAMATYCZNYCH JĘZYKÓW
MONGOLSKIEGO, TURECKIEGO I MANDŻURSKIEGO

IS THE ALTAIC THEORY POSSIBLE? CONSIDERATIONS BASED ON THE
COMPARATIVE ANALYSIS OF GRAMMATICAL STRUCTURES OF MONGOLIAN,
TURKISH AND MANCHU LANGUAGES

Autoreferat

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Stanisława Godzińskiego i dr. Jana Rogali

Warszawa, 2019

I. Uzasadnienie wyboru tematu pracy

Chęć zrozumienia natury podobieństw między językami mongolskimi, tureckimi i tunguskimi, z mandżurskim włącznie, rozpała umysły podróżników, samouków języków azjatyckich oraz językoznawców od co najmniej dwóch stuleci. Typologicznie, wymienione języki określa się mianem łańcuchowych – od popularnego w XIX wieku założenia, że lud, który posługiwał się protojęzykiem tych trzech języków, zamieszkiwał stoki masywu górskiego Ałtaju. Niektórzy dzisiejsi badacze języków łańcuchowych bywają powściągliwi względem obydwu założeń wymienionych w powyższym zdaniu – że istniał takowy protojęzyk oraz że ludy, które miałyby się nim posługiwać, mogłyby oryginalnie zamieszkiwać masyw górski Ałtaju. Ałtaistyka, jest zatem o tyle ciekawą dyscypliną, że jej nazwa wywodzi się z romantycznych, XIX-wiecznych przekonań, a jej oryginalne założenie, czyli mówiące o tym, że języki łańcuchowe mogą być ze sobą spokrewnione, jest nieustannie kontestowane przez językoznawców. Dynamika rozwoju ałtaistyki i dyskusja na temat pokrewieństwa zapisywanych w różnych systemach pisma języków łańcuchowych, która nieustannie toczy się na wielu kontynentach i w wielu językach, zainspirowały mnie do pracy zarówno nad rozprawą magisterską w 2015 r., jak i niniejszą, angielskojęzyczną rozprawą doktorską.

Języki łańcuchowe wykazują wiele podobieństw fonologicznych, morfologicznych i syntaktycznych. Wszystkie określa się mianem aglutynacyjnych. Oznacza to, że nowe formy słowotwórcze, deklinacyjne i koniugacyjne tworzy się za pomocą sufiksów, które dodaje się do podstawy słowotwórczej według określonego porządku. Oprócz tego, języki łańcuchowe łączą również takie cechy, jak harmonia samogłoskowa i atrakcja wargowa. Kolejnym wspólnym elementem jest model zdania SOV. W końcu należy też dodać to, co na samym początku zaintrygowało badaczy języków łańcuchowych, czyli wiele podobieństw semantycznych w zakresie zaimków osobowych, nazw zwierząt hodowlanych, kolorów i innych kategorii wyrazów.

W mojej dysertacji doktorskiej skoncentrowałam się na porównaniu form przeczących i rozkazująco-życzących w trzech językach łańcuchowych – mongolskim, tureckim i mandżurskim, uwzględniając ich trzy stadia rozwoju oraz dialekt sibiński, w wypadku języka mandżurskiego. Poświęciłam uwagę formom przeczącym, ponieważ w językach łańcuchowych mogą one przybrać formę partykuły lub sufiksu. Stanowią dzięki temu barwną kategorię językową, która, co zauważyłam, niejednokrotnie wykazała znaczną zachowawczość w różnych stadiach rozwoju badanych języków. Formom przeczącym w językach łańcuchowych poświęcono sporo uwagi zarówno w pracach Nicholasa Poppego, jak i Gustafa Johna Ramstedta, którzy odegrali istotną rolę w tworzeniu dyscypliny ałtaistyki.

Oprócz artykułu G. J. Ramsteda dotyczącego form przeczących w językach łańtajskich z 1924 r., nigdy nie powstała szersza praca poświęcona temu zagadnieniu. Formy rozkazująco-życzące, z drugiej strony, nie doczekały się dotychczas szerszego porównania w ramach języków mongolskiego, tureckiego i mandżurskiego, choć stanowią morfologicznie bogatą i często stosowaną grupę form w każdym z wymienionych języków, być może w nieco mniejszym stopniu w języku mandżurskim. Pragmatyka form rozkazująco-życzących w językach łańtajskich stanowi dodatkowy, interesujący element badań.

Warto by też wyjaśnić, dlaczego skupiłam się właśnie na językach mongolskim, tureckim i mandżurskim. Szacuje się, że językiem mongolskim, a dokładnie jego chałchaską odmianą, posługuje się czynnie oraz biernie ok. 8 mln ludzi. Jeśli chodzi o współczesny język turecki, mówi nim ok. 60 mln mieszkańców Republiki Turcji. Oprócz tego ok. 6 mln tureckojęzycznych obywateli Turcji żyje zagranicą. Trzecia grupa, czyli Mandżurowie, stanowią najliczniejszą grupę wśród Tunguzów. Narodowe Biuro Statystyczne Chin informuje, że w 2018 r. Chiny zamieszkiwało ponad 10 mln potomków Mandżurów. Dzisiaj uznaje się jednak, że język mandżurski nie jest już w użyciu, choć jego dialektem sibińskim współcześnie porozumiewa się mniej więcej 20 tys. użytkowników. Podsumowując, wybór analizowanych języków dyktowany był liczebnością ich użytkowników, popularnością tych języków, ich geopolitycznym znaczeniem, a przede wszystkim dostępnością źródeł pisanych w tych językach.

2. Pytanie badawcze pracy

W mojej rozprawie doktorskiej postawiłam pytanie badawcze, czy analiza form przeczących oraz rozkazująco-życzących w językach mongolskim, tureckim i mandżurskim może dostarczyć argumentów lub kontrargumentów odnośnie słuszności teorii łańtajskiej. Teoria łańtajska, jak wspomniałam we wstępie, zakłada, że owe języki wywodzą się od jednego praprzodka. Warto przy tym zaznaczyć, że teoria łańtajska dotyczy pokrewieństwa językowego, a nie etnicznego. Wyobrażenie spójności grupy etnicznej z językiem jest o tyle niestosowne w nawiązaniu do ludów Azji Środkowej, że historycznie był to teren charakteryzujący się dynamicznymi zmianami demograficznymi i geopolitycznymi. Przeciwno teorii łańtajskiej stworzono teorię ligi łańtajskiej. Jej zwolennicy, między innymi prominentny polski łańtaista Władysław Kotwicz, zakładali, iż języki łańtajskie wykazują sporo podobieństw w wyniku częstych kontaktów militarnych, handlowych, społecznych, religijnych i kulturowych ich użytkowników w przeszłości. W ramach tej teorii zakłada się zatem, że podobieństwa fonologiczne, morfologiczne i składniowe stanowią wynik zapożyczeń językowych.

3. Metodologia badań

W celu ustalenia roli form przeczących i rozkazująco-życzących względem prawdopodobieństwa teorii altajskiej, podjęłam się analizy trzech języków altajskich w ich trzech stadiach rozwoju: klasycznego języka mongolskiego, języka średniomongolskiego i współczesnego języka mongolskiego, następnie języka starotureckiego, staroanatolijskiego tureckiego oraz współczesnego tureckiego, a także języka dzungarskiego, mandżurskiego i jego dialektu sibińskiego. Aby uzyskać pożądane rezultaty badawcze, czytałam źródła w 4 systemach pism: łacińskim, cyrylicy, ujgurskim oraz mandżurskim, który bazuje na piśmie ujgurskim.

W mojej pracy badawczej zastosowałam aparat metodologiczny diachronicznego, a w wypadku współczesnych języków mongolskiego, tureckiego i dialektu sibińskiego również synchronicznego językoznawstwa porównawczego, językoznawstwa strukturalnego, analizę dyskursu oraz metody jakościowe i ilościowe, w celu zmierzenia i zaprezentowania kontekstu, w ramach którego zastosowano badane formy, a także frekwencji, z którą się je używa i używało w przeszłości. Dzięki temu zastosowana przeze mnie metodologia posiada charakter interdyscyplinarny.

Aby uzyskać informacje dotyczące form przeczących i rozkazująco-życzących w badanych językach, dokonałam analizy następujących źródeł: *Mongolska Kronika Altan Tobci* dla klasycznego języka mongolskiego, *Tajna Historia Mongołów* dla języka średniomongolskiego oraz magazyn *TOIM* dla współczesnej mongolszczyzny. W ramach języka starotureckiego badałam następujące źródła: *Hymn manichejski*, *Wyścig Maniego z Księciem Ormuzdem*, *Napis Pogrzebowy dla Alp Urungu*, *Tekst o Dobrym i Złym Księciu*, *Głodna Tygrysyca* oraz *Inskrypcja Toniukuka*. Analiza wymienionych form w języku staroanatolijskim tureckim obejmowała następujące źródła: *Dywan Kadiego Burhaneddina*, *Studia nad językiem staroosmańskim 1*, *Wybrane ustępy z anatolijskotureckiego przekładu Kalili i Dimny* autorstwa Ananiasza Zajączkowskiego oraz wiersz *Suheil i Nevbehâr*. W ramach współczesnego języka tureckiego analizowałam formy przeczące i rozkazująco-życzące, które wystąpiły w internetowym wydaniu gazety *Hürriyet*. Jeśli zaś chodzi o analizę wymienionych form w języku dzungarskim, skorzystałam z *Chińsko-Dzungarskiego Glosariusza Biura Tłumaczeń* autorstwa Daniela Kane'a. W ramach języka mandżurskiego pracowałam nad dwoma źródłami: *Kniga o šamanke Nisan* oraz *Sto glav*. Dialekt sibiński języka mandżurskiego poddałam analizie w ramach czasopisma *Sibe Shuwen*, które wydawane było pod koniec XX wieku w chińskiej prowincji Sinciang. Niestety nie posiadam wiedzy na temat tego, czy to czasopismo wciąż

ukazuje się w druku.

Dokonana przeze mnie analiza źródeł polegała na manualnym i komputerowym wyszukiwaniu analizowanych form przeczących i rozkazująco-życzących. Następnie zapisywałam zdania lub frazy zawierające te formy w oryginalnym piśmie lub w transliteracji. Kolejnym krokiem było samodzielne dokonanie dosłownego tłumaczenia zaprezentowanych zdań (z wyjątkiem języków starotureckiego, staroanatolijskiego tureckiego oraz dzungarskiego), a następnie zacytowanie ich literackiego tłumaczenia, o ile jest dostępne, lub zaproponowanie własnego przekładu. Po przedstawieniu uwag dotyczących funkcjonowania danej formy, zaprezentowałam w formie wykresu kołowego frekwencję, z jaką stosowano daną formę przeczącą lub rozkazująco-życzącą w wybranym, reprezentatywnym źródle, z wyjątkiem odmian języków, w ramach których nie dysponowałam wystarczająco obszernymi źródłami, aby wykazać frekwencję zastosowania tych form. Oprócz tego, dla form przeczących we wszystkich analizowanych językach i ich odmianach stworzyłam schematy ukazujące umiejscowienie danej formy względem podstawy słowotwórczej oraz jej pozycję syntaktyczną. Analizowane źródła pozwoliły mi na stworzenie dwóch obszernych indeksów form przeczących i rozkazująco-życzących w każdym z analizowanych języków i w każdym ich analizowanym stadium rozwoju. Ostatnim etapem analizy było zaprezentowanie konkluzji dotyczących podobieństw i różnic w budowie, zastosowaniu i funkcjonalności form przeczących w językach mongolskim, tureckim i mandżurskim. Analogicznie, wnioski dotyczące struktury, zastosowania i funkcjonalności form rozkazująco-życzących w badanych językach zostały przedstawione w formie numerowanych wniosków. Na podstawie konkluzji z obydwu grup przedstawiłam rezultaty mojego rozumowania, dotyczące zasadności teorii ąłtajskiej w świetle dostępnych mi informacji, dotyczących wyżej wymienionych form przeczących i rozkazująco-życzących w analizowanych językach ąłtajskich.

4. Struktura pracy

Moja angielskojęzyczna rozprawa doktorska składa się z trzech głównych części. Otwierają ją podziękowania, streszczenie w języku polskim i angielskim, spis treści oraz lista skrótów. Rozdział I poprzedzają sekcje „Introduction” oraz „Methodology”. W rozdziale I pt. „Altaic theory and Altaic languages speakers” opisałam rozwój teorii ąłtajskiej, a także jej semantyczne aspekty, zarys historii kontaktów między ludami ąłtajskimi wraz z własnoręcznie stworzonymi mapami i diagramem, a także nawiązałam pokrótce do wpływu indoeuropeistyki i badań nad językami drawidyjskimi na rozwój teorii ąłtajskiej. Pierwszy rozdział ma zatem charakter teoretyczny. W drugim rozdziale zaprezentowałam

wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań. Rozdział II pt. „Negative and optative forms in Mongolian, Jurchen/Manchu/Sibe and Turkish” składa się z dwóch podrozdziałów. Pierwszy z nich poświęciłam formom przeczącym, a drugi formom rozkazująco-życzącym. Obydwa podrozdziały składają się z 9 sekcji poświęconych kolejno językom: klasycznemu mongolskiemu, średniomongolskiemu, współczesnemu mongolskiemu, dżurdzeńskiemu, mandżurskiemu i jego dialektowi sibińskiemu, starotureckiemu, staroanatolijskiemu tureckiemu oraz współczesnemu tureckiemu. Rozdział III pt. „Conclusions” obejmuje trzy podrozdziały dotyczące kolejno form przeczących, rozkazująco-życzących oraz uwag końcowych. Kolejną integralną częścią rozprawy doktorskiej są dwa, wspomniane przy okazji metodologii, indeksy: „Index of negative particles and suffixes” oraz „Index of optative forms”. Następnym elementem pracy jest bibliografia składająca się z 189 pozycji oraz 5 źródeł internetowych, po której znajdują się wykaz tabeli, wykaz ilustracji oraz wykaz map. Ostatnią część mojej rozprawy doktorskiej stanowi załącznik ze źródłami uporządkowanymi według kolejności analizy.

5. Konkluzje

Po przeprowadzeniu analizy form przeczących i rozkazująco-życzących w językach mongolskim, tureckim i mandżurskim wraz z dialektem sibińskim doszłam do konkluzji, że owe kategorie nie mogą świadczyć ani na korzyść, ani przeciwko teorii ąłtajskiej z dwóch najważniejszych powodów. Po pierwsze, najstarsze zabytki piśmiennictwa ąłtajskiego związane z językiem starotureckim pochodzą z później fazy pierwszego tysiąclecia naszej ery. Zabytki z tamtego okresu ukazują język staroturecki w jego pełnym kształcie. Warto jednak zaznaczyć, że wiele nadziei wiąże się z niedawno odcyfrowanym zabytkiem piśmiennictwa „Khüis Tolgoi”, który zapisano w języku określanym jako paramongolski. Pochodzenie tego zabytku datowane jest na okres od V do VII w. n.e. W przyszłości mógłby on wiele powiedzieć na temat mongolsko-tureckich powiązań językowych. Po drugie, stadia rozwoju języków mongolskiego, tureckiego i mandżurskiego nie są równoległe, co znaczy, że np. klasyczny język mongolski wykształcił się w innym momencie niż język staroturecki czy dżungarski, będący poprzednikiem języka mandżurskiego. Nie można zatem do końca zastosować metod językoznawstwa synchronicznego, jednak w połączeniu z metodami językoznawstwa diachronicznego mamy możliwość wysnucia pewnych racjonalnych i dobrze uzasadnionych wniosków. Podsumowując, brak paraleli w stadiach rozwojowych analizowanych języków ąłtajskich utrudnia stwierdzenie, jaka forma lub słowo stanowi zapożyczenie lub przykład wspólnego dziedzictwa. Mimo to, analizowane języki ąłtajskie obejmują różnorodne formy przeczące i rozkazująco-życzące, które warto

zbadać w przyszłości również z innej perspektywy, np. tylko w ramach języków mongolskich, tureckich lub tunguskich. Osobiście uważam także pragmatykę form rozkazująco-życzących w językach ąłtajskich za fascynujący temat, który warto zgłębić w przyszłości.